

บทที่ 1

ลักษณะของทฤษฎีบุคลิกภาพ

ทฤษฎีบุคลิกภาพพัฒนามาจากแนวความคิดเรื่องมนุษย์ของนักปราชญ์ในสมัยก่อน เช่น ฮิปโปเครติส เพลโต และอริสโตเติล และในยุคต่อมาได้แก่ อควินัส เบนทัม คอ้มท์ ชอบบ์ เคิร์คการ์ด ล็อค นิทเช่ และมาซิเวลลี (Aquinas, Bentham, Comte, Hobbes, Kierkegard, Locke, Nietzsche, and Machiavelli) ทฤษฎีบุคลิกภาพได้เริ่มมีบทบาทขึ้นเมื่อประมาณ 70 ปีที่ผ่านมา

ทฤษฎีบุคลิกภาพได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดที่สำคัญ 4 แนว คือ

1. การสังเกตทางคลินิกแบบดั้งเดิม (clinical observation) นับตั้งแต่ ซาโก และจาเนท (Charcot and Janet) และที่นับว่าสำคัญที่สุดคือ ฟรอยด์ จุง และแมคดูกัล (Freud, Jung, and Mc Dougall) งานของบุคคลเหล่านี้ให้ความกระจ่างถึงธรรมชาติของทฤษฎีบุคลิกภาพมากที่สุด

2. กลุ่มเกสตัลท์ และวิลเลียม สเติร์น (Gestalt tradition and William Stern) นักทฤษฎีเหล่านี้ให้ความสำคัญของผลรวมของพฤติกรรม เห็นว่าการให้ความสนใจเฉพาะต่อหน่วยย่อย ๆ ของพฤติกรรมจะไม่สามารถให้ความเข้าใจได้เลย

3. จิตวิทยาการทดลองในเรื่องทั่วไป และทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งทำให้การวิจัยมีการเก็บข้อมูลและควบคุมมากขึ้น ธรรมชาติของการสร้างทฤษฎีเป็นที่เข้าใจกันมากขึ้นและมีความรู้ใหม่ในเรื่องการตัดพฤติกรรมเพิ่มขึ้น

4. การวัดทางจิตวิทยา (psychometric tradition) ซึ่งเน้นการวัดและศึกษาความแตกต่างระหว่างบุคคล ทำให้เกิดการฝึกฝน การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณขึ้น

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ทฤษฎีบุคลิกภาพก็ยังได้รับอิทธิพลจากสิ่งอื่น ๆ อีก เช่น พันธุกรรม มานุษยวิทยา แต่มีบทบาทต่อทฤษฎีบุคลิกภาพไม่มากนัก

ทฤษฎีบุคลิกภาพมีลักษณะที่แตกต่างจากทฤษฎีจิตวิทยาอื่นๆ นักทฤษฎีบุคลิกภาพอาศัยประสบการณ์ทางคลินิก ขณะที่นักจิตวิทยาทดลอง ทุ่มเทให้กับการค้นคว้าในห้องปฏิบัติการ จากธรรมชาติและแนวการพัฒนาของทฤษฎีบุคลิกภาพสามารถสรุปประเด็นสำคัญ

ได้ 2 ประการ คือ ประการแรก ทฤษฎีบุคลิกภาพมีฐานะไม่ลงรอยกับการพัฒนาของจิตวิทยา เพราะได้สร้างความแตกแยกในหมู่การแพทย์ การทดลอง แนวความคิดก่อน ๆ เทคนิคการวิจัยตลอดจนทฤษฎีที่เป็นที่ยอมรับและการอธิบายปัญหาของพฤติกรรมปกติ ทั้งนี้เนื่องจากนักทฤษฎีที่ก่อให้เกิดทฤษฎีบุคลิกภาพเป็นอิสระจากความเข้าใจเดิมเรื่องพฤติกรรมมนุษย์ การแยกตัวออกมาทำให้การศึกษาค้นคว้าในแนวทางใหม่สะดวกขึ้น และสามารถปฏิเสธความเชื่อของนักจิตวิทยาอื่น ๆ และหลุดออกจากการยึดหลักเกณฑ์วิธีการบางอย่างซึ่งผูกไว้กับการพัฒนาของจิตวิทยาอื่น ๆ

ประการที่สอง ทฤษฎีบุคลิกภาพให้ความสนใจการทำงานของจิต เรื่องราวที่ศึกษาได้แก่ความแตกต่างในการปรับตัวของคนเรา การประกอบตนเองให้อยู่รอด นักจิตวิทยาทดลองอธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ โดยไม่คำนึงถึงมโนภาพ แต่พุ่งเล็งที่การทำงานของสมองจิตสำนึก ส่วนนักทฤษฎีบุคลิกภาพหาคำตอบที่บุคคลเกิดอาการโรคประสาทโดยปราศจากสาเหตุทางกาย บทบาทของประสบการณ์ที่ฝังใจในวัยเด็กต่อการปรับตัวในวัยต่อมา สภาวะที่ช่วยให้สุขภาพจิตคืนมาสู่สภาพที่ดี และแรงจูงใจสำคัญที่แฝงอยู่ในพฤติกรรมของมนุษย์

เนื่องจากเป็นศาสตร์ที่ให้ความสนใจพฤติกรรมมนุษย์อย่างกว้างขวาง ทฤษฎีบุคลิกภาพจึงมีขอบข่ายที่กว้างกว่าจิตวิทยาสาขาอื่น ๆ นักทฤษฎีบุคลิกภาพเป็นนักปฏิบัติเท่า ๆ กับเป็นนักปราชญ์ซึ่งเผชิญกับปัญหาทั้งหลายในชีวิตประจำวัน และพยายามสร้างสรรค์สิ่งที่จะมาลดปัญหาดังกล่าว ดังนั้นหัวใจสำคัญของการศึกษา คือ การอยู่รอดของบุคคล และพัฒนามาสู่ทฤษฎีบุคลิกภาพ

ทฤษฎีบุคลิกภาพได้นั้นประเด็นสำคัญของขบวนการจูงใจในฐานะที่เป็นกุญแจนำไปสู่การทำความเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ ขณะที่จิตวิทยาอื่น ๆ ให้ความสนใจไม่มากนัก ฟรอยด์ และแมคดูกัล คือ นักทฤษฎีบุคลิกภาพคนแรก ๆ ที่ให้ความสำคัญขบวนการจูงใจอย่างจริงจัง ลักษณะสำคัญอีกอย่างหนึ่งของทฤษฎีบุคลิกภาพคือ เป็นทฤษฎีรวม ศึกษาบุคคลทั้งหมดโดยไม่แยกศึกษาหน่วยย่อย ๆ ซึ่งต่างจากนักจิตวิทยาอื่น ๆ ที่ศึกษาเน้นเฉพาะเจาะจงมากขึ้นทุกที เช่น ศึกษาเฉพาะการเรียนรู้ การสัมผัส การรับรู้ เป็นต้น นักทฤษฎีบุคลิกภาพจะนำผลที่ได้จากการศึกษาเฉพาะของนักจิตวิทยาทั่วไปมารวมใช้ในการศึกษาบุคคลอีกต่อหนึ่งงานของนักทฤษฎีบุคลิกภาพจึงมีหลายมิติ และขาดลักษณะที่ทฤษฎีการทดลองยึดถือ

ความหมายของบุคลิกภาพ

คำว่า “บุคลิกภาพ” เป็นที่รู้จักและใช้กันในความหมายต่าง ๆ อย่างไรก็ดีความหมายที่นิยมใช้กันมากแบ่งออกได้เป็น 2 แนวใหญ่ ๆ ได้แก่บุคลิกภาพที่หมายถึงทักษะทางสังคมซึ่งบุคคลสามารถแสดงออกได้เหมาะสมตามกาลเทศะ โดยความหมายนี้จึงมีการฝึกบุคลิกภาพ อีกความหมายหนึ่ง หมายถึงลักษณะเด่นของบุคคลในสายตาของผู้อื่น เช่น บุคคลถูกตัดสินว่ามีบุคลิกภาพ ก้าวร้าว หรืออ่อนน้อม หรือน่าเกรงขาม จะพบว่าบุคลิกภาพในทั้งสองความหมายสามารถประเมินได้ โดยทั่วไปจะประเมินว่าบุคลิกภาพดีหรือไม่ดี

ออลพอร์ท (Allport 1937) ได้สำรวจคำจำกัดความของบุคลิกภาพจากที่ต่าง ๆ พบว่ามีคำจำกัดความมากมาย และเขาได้รวมไว้เป็นหมวดหมู่ ประเด็นสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ออลพอร์ท อธิบายความแตกต่างระหว่างคำจำกัดความเชิงสังคมกับร่างกาย (biosocial and biophysical) คำจำกัดความเชิงสังคมผูกสมการบุคลิกภาพกับคุณค่าสิ่งเร้าทางสังคมหมายความว่าปฏิกิริยาโต้ตอบของผู้อื่นมีส่วนกำหนดบุคลิกภาพ ออลพอร์ทไม่เห็นด้วยกับการอธิบายบุคลิกภาพว่าเป็นการตอบสนองของผู้อื่น และเสนอว่าคำจำกัดความเชิงร่างกายเป็นรากฐานความมั่นคงของบุคลิกภาพที่ควรพิจารณามากกว่าและวัดได้ง่ายกว่า

คำจำกัดความอีกอย่างหนึ่ง คือบุคลิกภาพรวมทุกอย่างเกี่ยวกับบุคคล คำจำกัดความอื่น ๆ เน้นการปรับตัวของบุคลิกภาพบ้าง ความเป็นเอกลักษณ์ของบุคคลบ้าง สาระสำคัญของมนุษย์บ้าง

การให้คำจำกัดความที่แน่ชัดของบุคลิกภาพนั้นเป็นไปได้ เนื่องจากความกระจัดกระจายของนักทฤษฎีบุคลิกภาพที่ให้ความสนใจในประเด็นสำคัญที่แตกต่างกันออกไปมากมายและต่างก็ให้คำจำกัดความตามแนวคิดของตน ดังนั้นจึงขอยกการอธิบายความหมายของบุคลิกภาพไปจำแนกพิจารณาพร้อม ๆ กับการศึกษาทฤษฎีบุคลิกภาพต่าง ๆ ที่จะเลือกนำมาเสนอต่อไป

ความหมายของทฤษฎี

ทฤษฎี คือ สมมติฐานที่ยังไม่ได้รับการพิสูจน์ トラบไตที่ทฤษฎีได้รับการพิสูจน์ก็จะกลายเป็นข้อเท็จจริง การพิสูจน์จะต้องมีการรวบรวมข้อมูลที่เชื่อถือได้ แม้ว่าข้อพิสูจน์จะตรงหรือขัดแย้งกับทฤษฎีก็ไม่ถือว่าทฤษฎีนั้นถูกหรือผิด

ทฤษฎีประกอบด้วยอะไร ทฤษฎี คือ ชุดสำเร็จของความคิดสร้างโดยนักทฤษฎี ประกอบด้วยความเชื่อเบื้องต้นที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ และคำจำกัดความที่นำไปสู่การสังเกตเพื่อพิสูจน์ได้ความเชื่อเบื้องต้นที่นำมากล่าวอ้างในทฤษฎีจะต้องชัดเจน ตรงประเด็น เช่นทฤษฎีการรับรู้ก็จะต้องเป็นความเชื่อเบื้องต้นในเรื่องขบวนการรับรู้ นอกจากนี้ความเชื่อต่างๆ จะต้องโยงเข้าด้วยกันอย่างสอดคล้องและชัดเจน

หน้าที่ของทฤษฎี คือ

1. นำไปสู่การรวบรวมความรู้ หรือการสังเกตในสิ่งที่เกี่ยวข้องและยังไม่ได้สังเกตมาก่อน ทฤษฎีควรจะกระตุ้นให้เกิดการอธิบายความรู้ที่เกี่ยวข้อง ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ ในกรณีนี้ การยอมรับหรือปฏิเสธทฤษฎีขึ้นอยู่กับคุณประโยชน์ของทฤษฎี ไม่ใช่ความถูกต้อง ทฤษฎีจะได้รับการพิจารณาว่ามีประโยชน์หรือไม่ในประเด็นต่อไปนี้

(1) Verifiability หมายถึง ความสามารถในการทำนาย ซึ่งจะได้รับการยืนยัน โดยการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

(2) Comprehensiveness หมายถึง ขอบเขตหรือความสมบูรณ์แบบของทฤษฎี ถ้าอธิบายได้กว้างขวางก็จัดว่ามีประโยชน์

2. การจัดรวบรวมความรู้ ข้อค้นพบที่ได้จากการสังเกต ทฤษฎีว่าด้วยอาการโรคจิต จะต้องนำเอาความรู้ทั้งหลายของอาการผิดปกติมาสรุปไว้ด้วยกัน

3. ความง่ายต่อการนำไปใช้ ทฤษฎีที่ง่ายหมายความว่าไม่ซับซ้อนยุ่งยาก ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจได้ง่ายและสะดวกในการนำไปใช้

4. การป้องกันผู้สังเกตมิให้เกิดความสับสนในการนำทฤษฎี ไปทำการสังเกต ปรากฏการณ์

ทฤษฎีบุคลิกภาพ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ความหมายของบุคลิกภาพสัมพันธ์กับแนวคิดของแต่ละทฤษฎี ทฤษฎีบุคลิกภาพจึงหมายถึงการทำนายพฤติกรรมของมนุษย์อย่างกว้างขวางและว่าด้วยปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่มีนัยสำคัญต่อบุคคล

ถ้าพิจารณาถอยหลังไปจะเห็นว่าทฤษฎีบุคลิกภาพขาดความแจ่มแจ้งและหลักฐานอ้างอิงการเสนอทฤษฎีก็ขาดการเรียงลำดับ และค่อนข้างจะเป็นการชักนำมากกว่าการอธิบาย และไม่เอื้อต่อการตรวจสอบ ในปัจจุบันทฤษฎีบุคลิกภาพได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น มีการสร้างตัวคงที่ที่จะนำมาใช้วัดในการวิจัย

ทฤษฎีบุคลิกภาพกับทฤษฎีจิตวิทยาอื่น ๆ

ทฤษฎีบุคลิกภาพแตกต่างจากทฤษฎีอื่น ๆ อย่างไร การอธิบายคำตอบนั้นจะง่ายขึ้นถ้าเราเริ่มต้นด้วยการพิจารณาทฤษฎีจิตวิทยา 2 ประเภท

1. ทฤษฎีจิตวิทยาที่ว่าด้วยปรากฏการณ์ ของพฤติกรรม ที่มีนัยสำคัญต่อการปรับตัวของมนุษย์เรียกว่า ทฤษฎีทั่วไปของพฤติกรรม (general theory of behavior)
2. ทฤษฎีจิตวิทยา ที่จำกัดตัวเอง ในการศึกษาพฤติกรรม เฉพาะอย่างของพฤติกรรม (single-domain theories)

ดังนั้นเมื่อพิจารณาตามความหมายของทฤษฎีจิตวิทยาทั้ง 2 ประเภทจะเห็นได้ชัดว่าทฤษฎีบุคลิกภาพจัดอยู่ในประเภทแรก คือ ทฤษฎีทั่วไปของพฤติกรรมนั่นเอง สำหรับทฤษฎีจิตวิทยาประเภทที่สอง หรือทฤษฎีเฉพาะของพฤติกรรม ได้แก่ ทฤษฎีการเรียนรู้ การได้ยิน ความจำ การเรียนรู้กลไก การจำแนกความแตกต่าง และอื่น ๆ

นอกจากทฤษฎีบุคลิกภาพแล้วมีทฤษฎีใดอีกบ้างที่จัดอยู่ในประเภทของทฤษฎีทั่วไปของพฤติกรรม ทฤษฎีที่จัดอยู่ในประเภทนี้ อีก ได้แก่ ทฤษฎีการจูงใจ อันที่จริงถ้าเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยขบวนการจูงใจล้วน ๆ ก็ไม่จัดว่าเป็นทฤษฎีทั่วไป นอกจากว่าจะให้ความสำคัญของการจูงใจเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีและกล่าวถึงองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย ในความเป็นจริงทฤษฎีการจูงใจก็มักจะเป็นทฤษฎีบุคลิกภาพด้วย ตัวอย่างเช่น ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ทฤษฎีเป้าหมาย และทฤษฎีของเมอร์เรย์

อีกทฤษฎีหนึ่งที่จัดอยู่ในประเภทของทฤษฎีทั่วไปได้คือ ทฤษฎีการเรียนรู้ ที่ครอบคลุมปรากฏการณ์หลาย ๆ อย่างกว้างขวาง

การจำแนกทฤษฎีบุคลิกภาพ

ทฤษฎีบุคลิกภาพมีจำนวนมากมาย ซึ่งมีความซับซ้อนและแตกต่างกัน เกณฑ์ที่นิยมใช้เปรียบเทียบความแตกต่างคือลักษณะของการนำเสนอและเนื้อหาสาระของทฤษฎี

ลักษณะของการนำเสนอ **Formal Attributes**

เราจะพิจารณาว่า ทฤษฎีได้รับการพัฒนาและเสนออย่างเพียงพอแล้วเพียงใด หมายความว่า การที่ทฤษฎีเสนอแนวคิดในรูปอวกาศมิตินั้นมีแนวทางที่เป็นจริงเพียงพอ นั่นคือ ต้องพิจารณาถึง

1) ความชัดเจนและหลักฐานยืนยัน เราพบว่าทฤษฎีบุคลิกภาพมีตั้งแต่ระดับที่หลวมจนกระทั่งระดับที่รัดกุม ในการเสนอทฤษฎีและการอธิบาย

2) สิ่งที่ต้องพิจารณาต่อไป คือ ทฤษฎีได้นำไปสู่การสังเกตปรากฏการณ์ ได้ดีเพียงไร ซึ่งหมายถึงการแสดงหลักฐานอ้างอิงเชิงปฏิบัติ หรือการกระทำเพื่อการตรวจสอบ เราพบว่า ทฤษฎีบุคลิกภาพค่อนข้างขาดคุณภาพในแง่

๕ เนื้อหาสาระ **Substantive Attributes**

การจำแนกทฤษฎีในแง่ของเนื้อหาสาระจะไม่เกี่ยวกับการประเมินค่าของทฤษฎี ความแตกต่างในแง่เนื้อหาสะท้อนถึงผลงานของนักทฤษฎีที่มีอยู่ในสาขานี้ ซึ่งพัฒนามาตามลำดับ และจำแนกได้ดังต่อไปนี้

1. เป้าหมายในอนาคต (purposive or telological qualities) บางทฤษฎีอ้างความคาดหวังในสิ่งที่พึงปรารถนาเป็นหัวใจสำคัญของพฤติกรรมของแต่ละบุคคล บางทฤษฎีก็เห็นว่าเป็นเพียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นควบคู่กับเหตุการณ์อื่น แต่ไม่ได้เป็นสาเหตุในการอธิบายพฤติกรรม พวกหลังนี้เชื่อในเรื่องการทำงานของร่างกาย

2. จิตใต้สำนึกกำหนดพฤติกรรม (unconscious determinants of behavior) ทฤษฎีบุคลิกภาพแตกต่างกันตั้งแต่รับจิตใต้สำนึกเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมจนถึงปฏิเสธ โดยสิ้นเชิงพวกที่อยู่ระหว่างกลางอธิบายว่า พฤติกรรมเบี่ยงเบนผิดปกติทั้งหลายเกิดจากจิตใต้สำนึก ขณะที่พฤติกรรมปกติถูกควบคุมโดยจิตสำนึก

3. รางวัล ความพึงพอใจ (hedonism, reward, or effect) ความเชื่อในเรื่องที่มีอิทธิพลต่อนักทฤษฎีหลายศตวรรษ เป็นความเชื่อว่ามีมนุษย์ถูกจูงใจโดยการแสวงหาความสุขและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด ในปัจจุบันเราเรียกว่ากฎแห่งผล (law of effect) ทฤษฎีที่ให้ความสำคัญ กฎแห่งผลมีอยู่หลายระดับเช่นกัน

4. หลักของความเชื่อมโยง (principle of association) นักทฤษฎีที่พัฒนาหลักการนี้ขึ้นมาได้นำเอาหลักการนี้มาอธิบายพฤติกรรมแทนที่หลักของ hedonism โดยอธิบายว่าสิ่งเร้าที่เกิดขึ้นพร้อมหรือเกือบพร้อมกับการตอบสนองจะนำไปสู่การเรียนรู้มากกว่ารางวัลที่เกิดขึ้นหลังจากการตอบสนอง แต่หลักการดังกล่าวก็มีได้ขัดแย้งกันทั้งหมด บางทฤษฎีก็นำหลักการทั้งสองมาอธิบายร่วมกัน

5. ขบวนการเรียนรู้ (learning process) บางทฤษฎีเชื่อว่าการเข้าใจขบวนการเรียนรู้เป็นกุญแจของปรากฏการณ์ทุกชนิดของพฤติกรรม บางทฤษฎีเห็นว่าเป็นความสำคัญรองลงมา

6. องค์ประกอบทางพันธุกรรม (genetic or hereditary factors) ไม่มีผู้ใดปฏิเสธการอธิบายพฤติกรรมโดยพันธุกรรม แต่นักทฤษฎีบุคลิกภาพหลายคนได้ตัดความสำคัญของเรื่องนี้ออกไป พวกเขาได้ให้ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมแทน

7. ประสบการณ์วัยต้น (early developmental experiences) ทฤษฎีที่ให้ความสำคัญในเรื่องนี้อธิบายว่า การเข้าใจผู้ใหญ่ได้ต้องสัมพันธ์กับประสบการณ์ในวัยเด็ก ทฤษฎีที่ตรงกันข้ามให้ความสำคัญกับองค์ประกอบในปัจจุบันมากกว่า

8. ความต่อเนื่องหรือไม่ต่อเนื่องของพัฒนาการขั้นต่าง ๆ (continuity) or discontinuity) ทฤษฎีที่เน้นขบวนการเรียนรู้ และประสบการณ์วัยต้นเชื่อว่าพฤติกรรมมีการพัฒนาที่ต่อเนื่องกัน ทฤษฎีที่ตรงกันข้ามเชื่อว่ามนุษย์พัฒนาแต่ละขั้นโดยมีอิสระจากกันจะเห็นได้จากทฤษฎีที่แยกกระหว่างพฤติกรรมของทารกกับพฤติกรรมของผู้ใหญ่

9. หลักของการรวม (holistic principles) พวกที่ยึดหลักนี้อธิบายว่าพฤติกรรมจะเป็นที่เข้าใจได้ก็ต่อเมื่อได้พิจารณาบุคคลนั้นทั้งหมด ทฤษฎีที่ตรงกันข้ามแยกศึกษาแต่ละส่วนมากกว่า

พวกที่ยึดการรวมแบ่งออกเป็น

(1) organismic position ให้ความสำคัญความสัมพันธ์ของบุคคลต่อสิ่งต่าง ๆ การกระทำหนึ่ง ๆ จะเข้าใจได้เมื่อพิจารณาการกระทำอื่น ๆ ของเขาตลอดจนขบวนการทางร่างกาย

(2) field emphasis ทฤษฎีนี้เชื่อว่าพฤติกรรมและสิ่งแวดล้อมขณะนั้นแยกจากกันไม่ออก ต้องทำความเข้าใจควบคู่กันไป

10. เอกภาพ (uniqueness) ความเชื่อในเรื่องเอกภาพสัมพันธ์กับ holistic หมายความว่า มนุษย์มีลักษณะเฉพาะแต่ละคนไม่ซ้ำแบบกัน

11. ความสมดุลย์ (homeostatic mechanisms) พฤติกรรมเกิดจากกลไกการปรับให้อยู่ในภาวะสมดุลย์ของคนเราโดยอัตโนมัติ ซึ่งได้แก่การปรับทางร่างกาย อุณหภูมิ และฮอร์โมนต่าง ๆ

12. สิ่งแวดล้อมทางจิตวิทยา (psychological environment) หรือสิ่งอ้างอิง อัตนัยของบุคคล เป็นการให้ความสำคัญการรับรู้โลกทางจิตวิทยาของบุคคล (ซึ่งแตกต่างจากสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏอยู่จริง) ในฐานะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมตอบสนอง

13. ความกิตต่อตนเอง (self-concept) จะมีอิทธิพลต่อการกระทำทั้งหลาย บางทฤษฎีให้ความสำคัญน้อยมาก

14. อิทธิพลของวัฒนธรรมหรือกลุ่ม (cultural or group membership determinants) บางทฤษฎีให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก ทฤษฎีที่ให้ความสำคัญต่อบุคคล ก็นลดความสำคัญในเรื่องนี้ลงไป

15. แนวคิดในเรื่องการจูงใจ (motivational concepts) มีความแตกต่างกัน ในค่านำจำนวนของแนวความคิดเรื่องนี้ ที่แต่ละทฤษฎีถึงเข้ามาใช้ บางทฤษฎีเชื่อว่าแรงจูงใจ เป็นพื้นฐานของพฤติกรรมทุกชนิด บางทฤษฎีจำกัดบทบาทของแรงจูงใจลง

16. กลไกที่มีอำนาจสูงสุด (simple and sovereign mechanisms) บางทฤษฎีให้ความสำคัญกลไกเพียงอย่างเดียว ในการอธิบายพฤติกรรม บางทฤษฎีก็ให้ความสำคัญกลไกหลายๆ อย่าง กลไกต่างๆ เหล่านี้ได้แก่ กฎแห่งผล การแสวงหาอำนาจ เป็นต้น